

rışmazdı. Anayasanın padişaha tanıdığı yetkileri dahi kullanmak istemezdi. Bu konuda kendisini eleştirenlere, "Meşrutiyet idaresinde ben her işe karışacaksam biraderin suçu ne idi?" diye cevap verirdi (Danişmend, IV, 440). Fırkacılığı ve bilhassa İttihatçılar'ı sevmediği halde silik ve ürkek şahsiyeti sert sürtüşmelerin yaşanmasını önledi. Saltanatının büyük kısmı tamamen İttihatçılar'ın kontrolü altında geçti. İttihatçılar'a boyun eğmesini eleştirenlere de saltanatın bekası için böyle davranmak zorunda kaldığını, aksi halde İttihatçılar'ın cumhuriyet ilân edeceklerini söylüyordu (*Mufasssal Osmanlı Tarihi*, VI, 3570). Siyasî eğitim ve tecrübeden yoksun olduğu için dinamik ve anarşik bir siyasî hayatın hakemi rolünü oynayamadı. Onun dönemi Osmanlı Devleti'nin devamını sağlamak için yapılan son deneme oldu ve bu deneme devletin dağılmasıyla son buldu. Bunun yanında millî birlik ve demokrasi fikri gelişti. Eğitimde, hukukta ve sosyal alanda önemli reformlar yapılarak millî Türk devletinin temelleri atıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

Meclis-i A'yân Zabıt Ceridesi, c. I, *Devre 3, İcümâ 1*, Ankara 1989, tür.yer.; *Meclis-i Meb'ûsan Zabıt Ceridesi*, c. I-III, VII, *Devre 1 ve 3, İcümâ 1, 2, 3 ve 4*, Ankara 1991, tür.yer.; Ruşen Eşref [Ünaydın], *İki Saltanat Arasında*, İstanbul 1334, s. 5-23; Mehmed Selâhaddin, *Bildiklerim*, Kahire 1334, tür.yer.; Lütfi Simavî, *Osmanlı Sarayının Son Günleri* (İstanbul 1340), (s.nşr. Şemsettin Kutlu), İstanbul, ts. (Hürriyet Yayınları), s. 15-369; Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar* (İstanbul 1341), (s. nşr. Erol Kılınç), İstanbul 1999, s. 125-266; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1940-41, I-III, tür.yer.; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I-IV, tür.yer.; Ali Fuat Türkeldi, *Görüp İltihaklarım* (Ankara 1949), Ankara 1984, s. 33-137; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara 1943-67, II/1-4, tür.yer.; III/1-4, tür.yer.; Cemil Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım* (İstanbul 1951), İstanbul 1994, s. 141-148, 175-180; Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* (İstanbul 1952), İstanbul 1989, III, 35-135; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 380-440, 520-525, 557-560; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1963, VI, 3424-3570; Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki: 1908-1914* (trc. Nuran Ülken), İstanbul 1971, tür.yer.; Meserret Dirioz, "Gazel-i Hümayûn ve Tahmisleri", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi: 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1980, s. 105-114; Mevlüt Çelebi, *Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati*, İzmir 1999, tür.yer.; Cüneyt Ölçer, *Sultan Mehmed Reşad ve Sultan Mehmed Vahdeddin Dönemi Osmanlı Madeni Paraları*, İstanbul, ts. (Yenilik Basımevi), s. 1-53; *Takvîm-i Vekâyi'*, sy. 390, İstanbul 1325, s. 5; "Sultan Mehmed Reşad'ın Nutuk'u", *SM*, III/63 (1325), s. 161-162; Mehmed Reşad, "Beyan-nâme-i Hümayûn", *SR*, IX/215 (1328), s. 139; a.mlf., "Vesâik-i Tarihîyye, Muhtariyet Fermanı", a.e., IX/216 (1328), s. 158-159; Nahid Sırrı

Örik, "Meşrutiyetin İlk Padişahı", *Tasvir*, İstanbul 23 Mart 1948; a.mlf., "5. Sultan Mehmed'e Aid Hatıralar", a.e., 30 Nisan 1948; a.mlf., "5. Sultan Mehmed İçin Son Sözler", a.e., 17 Mayıs 1948; "Balkan Harbi Arefesinde Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Hayat Tarih Mecmuası*, III/2 (26), İstanbul 1967, s. 26-31; Enver Ziya Karal, "Mehmed V", *İA*, VII, 557-562; A. J. Mango, "Meḥammed V Reşād", *EJ²* (İng.), VI, 983-984; İsmet Parmaksızoglu, "Reşad, V. Sultan Mehmed", *TA*, XXVII, 289-291.

CEVDET KÜÇÜK

MEHMED VI (محمد)

(1861-1926)

Son Osmanlı padişahı
(1918-1922).

4 Ocak 1861 'de Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu. Babası Sultan Abdülmecid, annesi Gülistü Kadınefendi'dir. Altı aylıkken babası, dört yaşında iken annesi öldüğünden üvey annesi Şâyeste Hanım tarafından büyütüldü. Özel hocalardan ders alarak ve Fâtiḥ Medresesi'nde verilen bazı derslere devam ederek kendini yetiştirdi. Ağabeyi II. Abdülhamid'in hediye ettiği Çengelköy'deki köşke yerleşti ve padişah oluncaya kadar burada yaşadı. Veliaht Yüsuf İzzeddin Efendi'nin intiharı üzerine (1 Şubat 1916) resmen Osmanlı tahtının vârisi ilân edildi. Avusturya-Macaristan imparatorunun cenazesinde (1916) ve Alman imparatorunun davetinde (1917) padişahı temsil etti. Sultan Mehmed Reşad vefat edince (3 Temmuz 1918) VI. Mehmed adıyla tahta çıkarıldı. Ancak daha çok Sultan Vahdeddin (Vahîddin) olarak anıldı.

Millî Meclis huzurunda yemin ettikten sonra Talat Paşa hükümetini görevinde bırakan VI. Mehmed ilk iş olarak sarayda özel bir kurmay teşkilâtı kurup savaşı buradan izledi. Kırtlık ve pahalılıkla mücadele edileceğini açıkladı. Ayrıca savaş alanı dışındaki sıkıyönetim mahkemelerinin kaldırılmasını istemesi halk arasında memnuniyet uyandırdı. Ancak savaş iyi gitmiyordu. Filistin ve Suriye elden çıkmış, Anadolu tehdit altına girmişti. Padişahın fahrî yaveri unvanı verilmiş olan Mustafa Kemal Paşa padişaha çektiği telgrafta barıştan başka yapılacak bir şey kalmadığını bildirdi (7 Ekim 1918).

Padişah İttihatçı hükümetin istifasını istedi ve Ahmed Tevfik Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Meclisin yeni yasama yılını açış nutkunda Wilson prensiplerine göre barış için başvurulduğunu,

devletin şeref ve haysiyetine yakışır bir barış istediğini, vatanın çok kıymetli yerlerinin işgal edilmediğini, ordunun kahramanca başladığı görevini şerefle tamamlayacağı inancında olduğunu söyledi. Padişaha bir telgraf gönderen Mustafa Kemal Paşa, hükümeti Ahmed İzzet Paşa'nın kurmasını ve kendisinin de Harbiye nâzırı yapılmasını istedi. Padişah da hükümeti kurma görevini yaveri Ahmed İzzet Paşa'ya verdi (14 Ekim 1918). Harbiye nâzırlığını kendi üzerine alan Ahmed İzzet Paşa, kabineye Mustafa Kemal Paşa'nın grubundan Rauf (Orbay) ve Fethi (Okyar) beyleri de aldı. Padişah mütareke heyetinin başına eniştesi Damad Ferid Paşa'yı getirmek istiyordu. Sadrazam buna karşı çıktı ve Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in başkanlığındaki Türk heyeti Mondros Mütarekesi'ni imzaladı (30 Ekim).

Saltanatının daha dördüncü ayını bile doldurmadan zor duruma düşen VI. Mehmed zaman kazanmaya çalıştı. Devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesinin ancak İngiltere ve Fransa'nın kazanılmasıyla mümkün olabileceğine inandığından İngiliz dostluğu ve Fransız yakınlığı politikasını benimsedi. İtilâf devletleri ısrarla savaş suçlularının cezalandırılmalarını istiyorlardı. Padişaha göre bu suçlar ne ölçüde İttihatçılar'ın sırtına yüklenirse o ölçüde İtilâf devletlerinin gözünde temize çıkılabilir, böylece Osmanlı Devleti için şartları daha hafif bir barış antlaşması yapılabilirdi. İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin gizlice yurt dışına kaçmasına (2/3 Kasım gecesi) göz yumduğu ileri sürülen ve İttihatçılar'ın devamı gibi görülen bir hükümetle İstanbul'a gelmeye hazırlanan İtilâf devletleri temsilcilerinin karşılanmasını uygun görmediğinden İttihatçı nâzırların değiştirilmesini istedi. Padişahın bu müdahalesini anayasaya aykırı bulan Ahmed İzzet Paşa hükümeti toptan istifa etti (8 Kasım).

VI. Mehmed, yetmiş üç yaşındaki dünyü-rü Tevfik Paşa'ya tarafsız kişilerden yeni bir hükümet kurdurdu. İki gün sonra da altmış gemiden oluşan İtilâf devletleri donanması büyük gövde gösterileriyle İstanbul'a geldi (13 Kasım). Tevfik Paşa hükümetinin meclisten güven oyu almasından sonra basına bir demeç veren padişah, savaş sırasında yaşananların sorumluluğunun halka değil İttihat ve Terakki yönetimine ait olduğunu, İngiltere ile dostluğun devamı için bütün gücüyle çalışacağını bildirdi. Hükümetten de İttihatçılar'ı yargılamak üzere hemen olağan üstü bir mahkeme kurulmasını istedi.

Hükümet de “Dîvân-ı Harb-i Örfî”lerin kurulmasına karar verdi. Meclis-i Meb’ûsan, anayasaya göre olağan üstü mahkeme kurma yetkisinin kendilerine ait olduğunu ileri sürerek karşı çıktı. Bunun üzerine VI. Mehmed, bu olağan üstü dönemden parlamenter sistemle çıkılabileceğine inanmadığından anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak Meclis-i Meb’ûsan’ı feshetti (21 Aralık 1918). Anayasaya göre dört ay içinde yenilenmesi gereken seçimleri de ülkenin işgal altında olduğu gerekçesiyle barıştan sonraya erteledi. Onun mutlakiyete yönelmesinde dış gelişmelerin de etkisi büyüktü. Müttefiklerinden Bulgaristan kralı oğlu lehine tahtını terketmişti. Alman imparatoru tahtından feragat etmiş ve Cumhuriyet kurulmuştu. Avusturya-Macaristan imparatoru da tahttan çekildiği için Avusturya ve Macaristan cumhuriyetleri ortaya çıkmıştı. Padişahın korkusu İstanbul’un elden çıkması, hilâfet ve saltanatın kaldırılması idi. Gayri resmi temaslara İngilizler’in dostluğunu ve desteğini sağlamak istedi. İstanbul’daki İngiliz temsilcilerinin raporlarında ifade edildiğine göre İngiltere’den Türkiye’nin yönetimine el koymasını bile talep etmişti. İngilizler’in İttihatçılar konusundaki baskılarına karşı İttihatçılar’dan kendisinin de çok çektiğini, İttihat ve Terakkî’ye karşı elinden geleni yapacağını, İngilizler’in istediği kişileri tutuklatıp yargılamaya hazır olduğunu, ancak bir ihtilâl sonucu tahtından, hatta hayatından olmaktan korktuğunu, bütün müttefiklerle dost olmayı arzu ettiğini ve İngiltere’den yardım beklediğini bildiriyordu. Elinde iki silâhı bulunduğunu, bunlardan birinin hilâfet, diğerinin İngiltere’nin yardımı olduğunu söyleyen padişah, İngiltere’nin kendisinin hilâfet sahipliğini desteklemeye niyetini olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

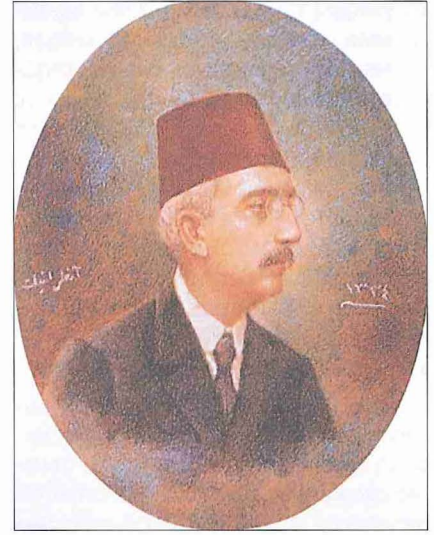
Padişah, hükümetten İttihat ve Terakkî’ye sempati duyulan üyelerin çıkarılması için Tefvîk Paşa’yı istifa ettirerek yeniden hükümeti kurmakla görevlendirdi (13 Ocak 1919). İkinci Tefvîk Paşa hükümeti onun çizgisine yakın isimlerden oluşuyordu. Padişah, tutuklamalara girişmeden önce Damad Ferid Paşa’yı İngiliz Yüksek Komiserliği’ne gönderip İttihatçılar’ı cezalandırmaya niyetli olduğunu, daha güçlü bir hükümet kurmayı düşündüğünü, fakat doğması muhtemel tepkiden çekindiğini, bu durumda İngilizler’in tepkisinin ne olacağını öğrenmek istediğini bildirdi. İngilizler herhangi bir bağlantıya girmekten kaçındılar. Diyarbakır eski valisi Reşid

Bey’in hapisneden kaçması (25 Ocak) İngilizler’in baskılarının artmasına sebep oldu. Daha önce Dahiliye Nâzırı İzzet Bey tarafından İngilizler’e verilen altmış kişilik listenin otuzu tutuklandı. İngilizler yirmi üç kişinin kendilerine teslim edilmesini istediler.

Bu sırada İstanbul’a gelen Fransız Generali d’Esperey, padişahın ve hükümetinin oyalamalarından yakınarak bir tabur askerle saraya gidip istediklerini yaptırmakla tehdit etti. Sadrazamı ziyaret etmeden onu elçiliğe çağırdı. Türkiye’yi savaşa sokanlar hakkında sert uygulamaya girişilmediği takdirde Osmanlı Devleti’ne dair verilecek kararın ağır olacağını söyledi. Hükümet ise İngilizler’in teslimini istediği yirmi üç kişiyi veremeyeceğini bildirdi. Fransızlar tutuklanmasını istedikleri otuz altı kişilik bir listeyi hükümete verdiler. İtilâf devletleriyle anlaşabilecek bir hükümet kurmak isteyen padişah, Bâbîâlî’ye gönderdiği tezkerede hükümetin üç buçuk aydır bir şey yapamamasından şikâyet etti. Padişahın sert üslûbu karşısında Tefvîk Paşa istifa etti ve Damad Ferid Paşa sadârete getirildi (4 Mart 1919).

Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarından oluşan yeni hükümet, eski sadrazamlardan Said Halim Paşa dahil İttihat ve Terakkî’nin ileri gelenlerini tutukladı. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in yargılanması hemen sonuçlandırıldı ve idam cezası şeyhülislâmın fetvası, padişahın kararı imzalamasıyla Beyazıt Meydanı’nda infaz edildi. Türk halkının “millî şehid” unvanını verdiği Kemal Bey’in naaşının üniversite öğrencilerinin elleri üzerinde bayrağa sarılı olarak taşınması İtilâf devletlerinin sertleşmesine sebep oldu. Telâşa kapılan sadrazam padişahın ve kendisinin tek ümitlerinin Allah’tan sonra İngiltere olduğunu söylüyordu. Buna rağmen Bâbîâlî’nin Paris Konferansı’na temsilci gönderme isteği reddedildiği gibi padişahın konuyu bir yetkiliyle görüşme isteği de geri çevrildi. İtilâf devletleri hükümetin her işine müdahale ediyordu. Öte yandan padişah, Anadolu ve Rumeli’ye şehzadelerin başkanlığında gönderdiği nasihat heyetleriyle halkı sakinleştirmeye çalışıyordu.

İtilâf devletleri, asayişin sağlanması için subayların Anadolu’daki birliklerin başına tayinine izin verdiler. Mustafa Kemal Paşa da Dokuzuncu Ordu müfettişliğine tayin edildi (30 Nisan). Görevi İngilizler’in şikâyet ettikleri asayiş sağlamaktı. Ancak kendisine verilen tâlimatnâme’ye göre mülkî ve idarî personele de emir ver-

VI. Mehmed

me yetkisine sahipti. Ayrıca yetkileri sadece Dokuzuncu Ordu bölgesiyle sınırlı olmayıp bütün Anadolu’yu kapsıyordu. Padişah, İzmir’in işgali üzerine istifa eden Damad Ferid’e ikinci hükümetini kurdurdu (19 Mayıs). Millî galeyanı teskin etmek için partilere ve saraya bağlı olmayan, milliyetçi ve namuslu tanınan on kişi kabineye sandalyesiz nâzır olarak alındı. Hükümet tutuklu bulunan yirmi üç milliyetçiyi serbest bıraktı. Daha önce İttihatçılar’ın tutuklanması durdurulmuş ve yargılanmaları ertelenmişti. Padişahın sarayda topladığı saltanat şûrasında (26 Mayıs) konuşanların tamamı, tam bağımsızlığı ve âcilen bir millet şûrası kurularak milletin mukadderatının bu olağan üstü şûraya havale edilmesini savundu. Bundan rahatsız olan İtilâf devletleri, Bekir Ağa Bölüğü’ndeki altmış yedi tutukluyu Malta’ya sürdüler (27 Mayıs). Müttefiklerin hükümeti Paris Konferansı’na davet etmesi üzerine İttihatçılar’ın yargılanmasına ve tutuklanmasına yeniden başlandı. Konferansa katılacak kişileri bizzat belirleyen padişah Damad Ferid Paşa’ya pek güvenmediği için Tefvîk Paşa’yı da heyete dahil etti.

Yunan işgaline karşı Müdâfaa-i Hukuk cemiyetlerinin başlattığı silâhlı direniş giderek yayılıyordu. İngilizler millî akımların gerisinde İttihatçı ideolojinin olduğunu iddia ediyor, padişaha ve hükümete baskı yaparak Mustafa Kemal’in geri getirilmesini istiyorlardı. Bu sırada padişahın oturduğu Yıldız Sarayı’nda büyük

bir yangın çıktı (8 Haziran). Bütün eşyaları yanan ve canını zor kurtaran padişah, "Milletimin ocağı yanıyor, ben onu düşünüyorum; kendi evim yanmış, ne önemi var?" diyordu (Türkgeldi, s. 227). Veliâht Abdülmecid Efendi de padişaha bir yazı vererek, izlenen İngiliz taraftarı politikayı ve Damad Ferid Paşa'nın konferansa gönderilmesini eleştirdi (12 Haziran). Yazıyı ele geçiren İngilizler milliyetçilerin padişaha karşı bir darbe hazırlığı içinde bulundukları ve Yıldız Sarayı yangınının da bir suikast sonucu çıktığı şayiasını yaydılar.

Siyasî eğilimlerini dışa vurma konusunda son derece ihtiyatlı davranan padişah Mustafa Kemal Paşa'yı geri getirme çabalarına ilgisiz kaldı. Hükümet bir genelgeyle Mustafa Kemal'in azlini ilân ettiği halde (23 Haziran) padişah sessiz kalmayı tercih etti. Üçüncü Ordu müfettişi imzasıyla padişaha telgraf çeken Mustafa Kemal Paşa hükümetin tutumundan şikâyet etmiş, zorlanırsa görevinden istifa edip milletin sinesinde kalarak mücadeleye devam edeceğini bildirmişti. Padişah da verdiği cevapta, İngilizler'in hükümete baskı yaparak kendisine haysiyet kırıcı muamelede bulunmalarından çekindiğinden istifa edip İstanbul'a gelmesini doğru bulmamaktaydı. Azlini de uygun görmemekte, harbiyeden iki ay izin alarak durum belli oluncaya kadar istediği bir yerde dinlenmesini tavsiye etmekteydi.

İngiliz istihbaratı, Anadolu'da gelişen millî direnişin arkasında padişahın ve hükümetinin olduğunu yayıyordu. Samsun'da İngilizler'le Refet Bey arasında yaşanan gerginlik üzerine, İngilizler sert bir nota vererek Mustafa Kemal'in tutuklanıp İstanbul'a getirilmesini ve Refet Bey'in de azlini istediler. Padişah Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti. Telgrafta İngilizler'in paşanın hemen İstanbul'a gelmesini istediklerini, kendisine haysiyet kırıcı bir muamelede bulunmayacaklarına dair garanti verdiklerini belirtti. Bu telgrafın cevabını beklemeden gönderdiği ikinci telgrafta ise Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Ordu müfettişliği görevinden azledildiğini ve İstanbul'a dönmesi gerektiğini bildiriyordu (8/9 Temmuz gecesi). Mustafa Kemal Paşa da padişahı ve hükümeti daha fazla sıkıntıya sokmamak için askerlik mesleğinden istifa ettiğini, sivil olarak millet ve padişah için çalışmaya devam edeceğini beyan etti.

VI. Mehmed, Samsun'daki olayla bir ilişkisinin olmadığını İngilizler'e ispat et-

me gayreti içine girdi. Amiral Calthorp'a özel bir haber göndererek (8 Temmuz), Aydın'ı mezbahaya çeviren Yunan mezaliminden şikâyet etti. Yunanlılar'ın taşkınlıkları durdurulmazsa Anadolu halkını tutmanın zorlaşacağını bildirdi. Ordusu terhis edildiği için düzeni koruyacak askerinin bulunmadığını, gidişin korkunç ve tehlikeli bir boyut kazandığını, felâketleri önlemede İngiliz hükümeti dışında bir ümit görmediğini söyledi.

Sadrazam Paris'ten hiçbir olumlu sonuç almadan İstanbul'a döndü (15 Temmuz). Ertesi gün padişaha bir lâyiha veren veliaht Abdülmecid Efendi, sadrazamın konferanstaki tutumunu, izlenen politikayı ve hükümetin millî harekete karşı tavrını şiddetle eleştirdi. Fakat padişah, bir türlü vazgeçemediği Damad Ferid Paşa'ya tarafsız kişilerden üçüncü hükümetini kurdurdu (20 Temmuz). Millî harekete sempati duyan Tevfik, Ahmed İzzet ve Ali Rızâ paşaları da sandalyesiz nâzır olarak tayin etti. Sadrazam bir genelge yayımlayıp Anadolu'da bir millî kongre toplanmasına karşı çıktı. İki gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında açılan Erzurum Kongresi (23 Temmuz) padişaha bir bağlılık telgrafı çekerek çalışmalarına başladı. Kongre sadrazamın genelgesini eleştiren bir telgrafı saraya gönderdi. İngilizler hükümete bir nota verip (24 Temmuz) Mustafa Kemal Paşa'ya âsi muamelesi yapılmasını istediler. Sadrazam, uzun mücadelelerden sonra Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi konusunda hükümetten karar çıkartabildi (29 Temmuz). Buna karşı çıkan Ahmed İzzet Paşa istifa etti. Veliâht Abdülmecid Efendi, hemen saraya gidip Damad Ferid Paşa'yı körü körüne tuttuğu için padişaha hakaret derecesinde eleştirilerde bulundu. İngiliz Yüksek Komiserliği Müşteşarı Hohler'le görüşen Damad Ferid Paşa padişahın ve kendisinin şahsî güvenliklerinin ne olacağını sordu. Hohler de hükümetin kendileriyle yakından ilgilemeyeceğini söyledi. Ayrıca İtilâf devletleri Yunan ve İtalyan işgallerinin sınırlandırılacağını bildirdiler. Damad Ferid Paşa da Kuvâ-yi Milliye'yi dağıtmak için harekete geçti. Padişaha bizzat imzalattığı irade ile Mustafa Kemal Paşa'nın bütün nişanları geri alındığı gibi fahrî padişah yaverliği rütbesi de kaldırıldı (9 Ağustos). Hükümetin bu politikasını eleştiren Tevfik Paşa iki gün sonra istifa etti. Hükümet 4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresi'ni dağıt-

mak istediye de başaramadı. Mustafa Kemal ile padişah arasına âdeta aşılmaz bir duvar örüldü. Kuvâ-yi Milliye "meşrû" bir hükümet kuruluncaya kadar İstanbul'la ilişkilerini kestiğini duyurdu (11/12 Eylül gecesi). Anadolu ile İstanbul arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesi üzerine İngilizler hükümetin Kuvâ-yi Milliye ile anlaşmasını istediler. Mustafa Kemal'in Sivas'tan gönderdiği mektubu Müşir Fuad Paşa bizzat padişaha takdim etti (29 Eylül). Paşa millî bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Padişah hemen hükümeti istifa ettirerek Ali Rızâ Paşa'yı sadarete getirdi (2 Ekim 1919).

Yeni hükümete Kuvâ-yi Milliye'ye karşı olan kimseler alınmadı. Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenen Hey'et-i Temsiliye'den Mersinli Cemal Paşa Harbiye nâzırlığına getirildi. İstanbul ile Anadolu arasında yirmi gündür kapalı bulunan telgraf bağlantısı yeniden açıldı. Mustafa Kemal Paşa padişahla haberleşme imkânına kavuştu. Hükümet bütün mesaisini Anadolu ile İstanbul'un uzlaştırılmasına hasretti. Amasya'da yapılan görüşmelerde (20-22 Ekim) başta seçimler olmak üzere her konuda anlaşma sağlanarak bir protokol imzalandı.

Ali Rızâ Paşa hükümetinden memnun olmayan müttetikler padişahın korkularını tahrik etmek için İstanbul'un geleceğini tartışmaya başladılar. İngilizler Türkler'in İstanbul'dan çıkarılmasını istiyorlardı. Söylentilerden telâşa kapılan padişah İtilâf devletleri temsilcileriyle görüşmek istediye de olumlu cevap alamadı. İngilizler'den ümidini kesince Amerikalılar'a yaklaşmak istedi. Bir Amerikan ajanına verdiği mülâkatta bir an önce barış istediğini, zira gecikmenin savaştan kötü olduğunu söylüyordu. Doğu'da istenilen barışın ancak Türkiye'nin bağımsızlığının devam ettirilmesiyle sağlanabileceğini ifade ediyordu.

Bu sırada yapılan seçimleri daha çok Kuvâ-yi Milliyeciler'in kazanması meclise karşı yoğun bir tepki ve isteksizlik doğurdu. Müttetikler seçimleri İttihatçılar'ın kazandığını, iptal edilebileceğini, bu takdirde doğabilecek sonuçları tartışıyorlardı. İtilâf devletlerinden çekinen padişah meclisin açılışını geciktiriyor, değişik kişilerle görüşerek bir çıkış yolu arıyordu. Konferanstan basına yansıyan haberlere göre başşehir Bursa veya Konya'ya nakledilecek, İstanbul sadece hilâfetin merkezi olacaktı. İstanbul'a gelmiş bulunan mebusların padişahı sıkıştırması sonucunda meclis açılabilirdi (12 Ocak 1920).

Padişah hastalığını bahane ederek açılışa katılmadı. Bir eleştiriye mâruz kalmamak için de sağlığıyla ilgili raporları gazetelerde yayımlattı. İngiliz istihbaratına göre padişah, Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi Kara Vâsîf'la görüştüktan sonra meclisin açılmasını emretmiş, İngilizler'in meclisi kapatmaları ihtimalinden dolayı da açılışa katılmamıştı.

Mustafa Kemal Paşa padişaha bir geçmiş olsun telgrafı çekti. O da cevap vererek teşekkür etti. Hakkârî mebusu Ahmed Mazhar Müfit'i (Kansu) kabul eden padişah Hey'et-i Temsilîyye'nin saltanat tacının pırlantaları olduğunu belirtti. Mustafa Kemal'i sordu ve kendisiyle konuşmaya hasret kaldığını söyledi. Vatanın kurtarılması konusunda fikrini öğrenmek istediği Mazhar Müfit Bey'in padişahın Anadolu'ya, hatta Bursa'ya kadar gitmesiyle meselenin halledileceğini bildirmesi üzerine sinirlenerek, "Ecdadımın pâyihtahtından bana firar mı teklif ediyorsunuz?" diye bağırды. Muhâlif basın Anadolu'daki millî direnişin İstanbul'un geleceğini tehlikeye soktuğunu ileri sürüyordu. Aslında padişah bu harekettten siyaset düzleminde yararlanmayı umuyordu. İngiliz ajanları eğer İstanbul ve İzmir kaybedilecek olursa milliyetçilere, "Ne yaparsanız yapın, memleketi kurtarabilirseniz ne âlâ!" denileceğini haber veriyorlardı.

Bu haberlerden telâşlanan müttetikler, Osmanlı askerlerinin Topkapı Sarayı ve Ayasofya çevresinden uzaklaştırılmasını, padişahı İttihatçı bir darbeden korumak veya Anadolu'ya kaçmasını önlemek için Yıldız Sarayı'nın göz altında bulundurulmasını kararlaştırdılar. Kuvâ-yi Milliye'yi destekleyen Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reisi Cevad Paşa'nın görevlerinden çekilmelerini istedikler (20 Ocak). Padişaha da haber gönderip paşalar istifa etmezse tutuklanacaklarını bildirdiler. Hükümet ertesi gün paşaların istifalarının padişah tarafından kabul edildiğini bildirmek zorunda kaldı. Kuvâ-yi Milliye, İngilizler'in koruduğu Akbaş cephaneliğini basarak (26/27 Ocak) buna cevap verdi. Padişahın çıkardığı irade ile Mustafa Kemal'in madalyaları geri verildi (3 Şubat 1920). Millî hareketi destekleyen mebuslar Felâh-ı Vatan adıyla bir grup oluşturdular (6 Şubat). Meclis Mîsâk-ı Millî'yi kabul etti (17 Şubat).

Akbaş cephaneliğinden alınan malzemeyi geri isteyen müttetikler Türk birliklerinin Ege'de 3 km. geri çekilmesi taleplerini bir nota ile tekrarladılar (16 Şubat).

Aynı gün Anzavur'u harekete geçirerek İstanbul'da büyük bir gövde gösterisinde bulundular (21 Şubat). Bu sırada yazılan İngiliz istihbarat raporları, milliyetçilerin aslında ihtilâlcı olduğu görüşünün saray çevrelerinde de hâkim olmaya başladığını haber veriyordu. Ayrıca Damad Ferid Paşa'nın tekrar sadârete getirilmesinden söz ediliyordu. Fransız istihbaratı böyle bir durumda Anadolu'nun karışacağını söylüyordu. Meclis Damad Ferid Paşa'nın yüce divanda yargılanmasını kararlaştırmıştı. İstanbul'daki müttetik temsilcileri, sadrazamı ziyaret ederek Damad Ferid Paşa'nın yüce divana sevkini kabul edemeyeceklerini, ısrar edilirse fiilen müdahale edeceklerini bildirdiler (1 Mart). Ertesi gün Yunan ordusunu harekete geçirdiler. Müttetiklerin yoğun baskıları karşısında hükümet istifa etti (3 Mart 1920). Padişah Damad Ferid Paşa'nın hükümeti kurması fikrini benimsemedi. Görüşmeler sonunda Ali Rızâ Paşa çizgisinde bir hükümetin zorunlu olduğu kanaatine vararak Sâlih Paşa'yı sadârete getirdi (8 Mart). Sâlih Paşa'dan kabineye mebuslardan üye almamasını, seçtiği kişileri de önce saraya bildirmesini istedi. Paşa mebuslardan üye almamakla birlikte seçtiği kimseleri saraya danışmadı. Rauf Bey'e göre yeni hükümet Damad Ferid Paşa'ya zaman kazandırmak için sarayın bir tertibiydi. Damad Ferid Paşa tehlikesi hâlâ devam ediyordu. İngiliz istihbarat raporları da milliyetçiler sırf kendilerinden oluşan bir hükümet istedikleri halde padişahın tarafsız bir hükümet kurmayı başardığını, müttetiklerin desteği olmadan Damad Ferid Paşa'yı görevlendirmeyeceğini yazıyordu.

İtilâf devletleri, padişahı sıkıştırmak için Londra Konferansı'nda almış oldukları (5 Mart) İstanbul'un işgali kararını uygulamaya koydular. Önce İstanbul'daki Rum ve Ermeniler'in katledileceği haberleri yayıldı. Arkasından İstanbul resmen işgal edilerek bütün resmî kurumlar ele geçirildi (16 Mart 1920). Milliyetçi liderler tutuklanıp Malta'ya sürüldü. Fransız Yüksek Komiserliği müsteşarı işgalle ilgili notayı ve resmî tebliği padişaha takdim etti. İstanbul işgal edilmekle birlikte idaresi Türkler'e bırakılıyordu. İşgalin amacının saltanatın nüfuzunu kırmak değil, aksine güçlendirmek olduğu belirtiliyordu. Türkler'i İstanbul'dan atmaya niyetli olmadıklarını, işgalin geçici olduğunu, fakat Anadolu'da bir karışıklık çıkarsa bu kararın değişebileceğini söylüyorlardı. Anadolu'ya da gönderilen resmî tebliğde

herkesin işine gücüne bakması, Osmanlı Devleti enkazından yeni bir Türkiye kurmak isteyenlere kapılmamaları tavsiye ediliyordu. Saltanat merkezi İstanbul'dan padişahın vereceği emirlere itaat edilmesi isteniyordu. Buna uymayanların şiddetle cezalandırılacağı ifade ediliyordu. Padişah, başkâtibi aracılığıyla tebliği ve notayı üzüntüyle aldığını bildirdi. İtilâf devletleriyle iş birliğini her zaman arzu ettiğini, İstanbul'da belli başlı milliyetçi liderlerin tutuklanmasından rahatlık duyduğunu, müttetikler böyle bir karar almamış olsalardı bunu bizzat kendisinin yapmak zorunda kalacağını söyledi. Biliride yer alan kendi yetkileriyle ilgili garantileri takdirle karşıladığını ifade etti.

İşgalciler padişaha açıkça destek verirken milliyetçileri mahkûm ediyorlardı. Altı aydır İstanbul ile Anadolu arasında oluşan yakınlığı bozmaya yönelik bu komplo padişahın çok korktuğu anlaşılmalıdır. Nitekim daha önceden kararlaştırıldığı için meclisten bir heyeti kabul eden padişah, İngilizler'in her şeyi yapabileceklerini belirterek mebuslara konuşmalarına dikkat etmeleri tavsiyesinde bulundu. Millet'in padişaha bağlı olduğunun, İngilizler'in Anadolu'ya bir şey yapamayacaklarının söylenmesi üzerine de onların isterlerse yarın Ankara'ya bile gidebileceklerini ifade etmişti. Heyette bulunan Rauf Bey, padişahın meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası belgeyi imzalamamasını istedi. Buna sinirlenen padişah, "Rauf Bey, ortada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lâzım, o da benim!" diyerek işgal altındaki bir meclisin hiçbir şey yapamayacağını anlatmaya çalıştı.

Hükümet, İtilâf devletlerinin milliyetçileri "kınama" ve "reddetme" isteklerini kabul etmediği için istifa ettirildi (2 Nisan). Meclis ikinci başkanı Kâzım Bey, İngilizler'den sağlam bir teminat alınmadan Damad Ferid Paşa'nın sadârete getirilmesinin memleket ve saltanat için felâket olacağını bildirdi. Padişah öfkele-nip, "Ben istersem Rum patriğini de Ermeni patriğini de getiririm, hahambaşayı da getiririm" diyerek Damad Ferid Paşa'yı dördüncü defa hükümeti kurmakla görevlendirdi (5 Nisan). Hükümeti görevlendirme yazısında, İtilâf devletlerinin aylardır Ali Rızâ Paşa ve Sâlih Paşa hükümetlerine kabul ettiremedikleri ve söyletemedikleri ifadeleri kullandı ve Anadolu ile bağları tamamen kopardı. İngilizler'in baskısıyla milliyetçilerin "kâfir",

öldürülmelerinin “farz” olduğunu bildiren fetvalar yayımlanıp İngiliz uçaklarından atıldı. Meclis padişah iradesiyle kapatıldı (11 Nisan). Kuvâ-yi Milliye’ye karşı Kuvâ-yi İnzibâtîyye kuruldu (18 Nisan).

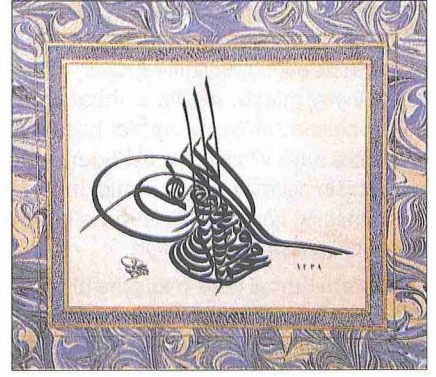
Hey’et-i Temsiliyye’nin öncülüğünde Ankara’da Büyük Millet Meclisi toplanarak (23 Nisan 1920) milletin yegâne temsilcisi olduğunu bütün dünyaya ilân etti. İstanbul’dan kaçıp Ankara’ya gelen Fevzi Paşa (Çakmak) mecliste yaptığı konuşmada, hilâfet ve saltanat makamının bütünü tehlikeye düşmemesi için İstanbul’da işgalcilerin suyundan gidildiğini anlattı. Padişahın elli yıllık kötülüklerin kendisi ve hükümeti üzerine yıkıldığını görmekten üzüldüğünü, enkazın altında ezildiğini, “Aman Anadolu ile irtibatı sağlayın” dediğini ifade etti. Paşanın konuşmasından sonra padişaha bir bağlılık telgrafı çekildi. Meclis Anadolu’daki hareketin esir padişahı kurtarmak için yapıldığını açıkladı. Buna İstanbul’un cevabı, Mustafa Kemal Paşa’yı ve beş arkadaşını sıkıyönetim mahkemesinde idama mahkûm ettirmek oldu (24 Mayıs). Karar padişah tarafından da imzalanmıştı. İşgalcilerin suyuna giden sadrazam, Paris Konferansı’ndan kabul edilmesi imkânsız barış şartlarını alarak İstanbul’a döndü (11 Temmuz). Padişah, “musibetler mecmuası” olarak nitelendirdiği barış şartlarını görüşmek üzere sarayda saltanat şûrasını topladı (22 Temmuz). Sadrazam, eğer antlaşma reddedilirse İstanbul’un Yunan askerince istilâ edileceğinin gelen bir telgraftan anlaşıldığını bildirdi. Konuşmalardan sonra Topçu Feriki Rızâ Paşa dışında herkes antlaşmanın imzalanmasını kabul etti. Saltanat şûrasından aldığı cesaretle Anadolu harekâtını bastırmak üzere hükümette değişiklik yaparak beşinci kabinesini oluşturan Damad Ferid Paşa milliyetçileri suçlayan bir bildiri yayımladı. Sevr Antlaşması imzalandı (10 Ağustos 1920). Buna Ankara’nın tepkisi çok sert oldu. Meclisin gizli oturumunda (25 Eylül) padişahın meşrû halife sayılamayacağı ileri sürüldü. Mustafa Kemal Paşa da padişahı hainlikle suçladı. Fakat İslâm dünyasının yegâne dayanağı olan hilâfet makamını ihmal etmenin akılkârı olmadığını, kurtuluşa ulaşmak için saltanata ve hilâfete bağlılığın devam etmesi gerektiğini savundu. Diğer taraftan Sevr’i imzalayanlarla Damad Ferid Paşa Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi (7 Ekim).

Padişah bütün baskılara rağmen antlaşmayı tasdik etmemişti. Antlaşmanın

hemen tasdikini isteyen İngilizler’in teklifini Anadolu’daki kıvılcımı daha da alevlendireceğini söyleyerek reddetmişti. İş zamana bırakma politikasını izleyen padişah, sadrazamına inanmış görünüp İtilâf devletlerinin daha ileri gitmesini önlerken aynı zamanda antlaşmanın sorumluluğunu da hükümete yüklemiş oluyordu. Nitekim Hürriyet ve İtilâf Fırkası başta olmak üzere bütün muhalefet Damad Ferid Paşa’yı eleştiriyordu.

İtilâf devletleri, İstanbul’daki yüksek komiserlerini padişaha göndererek Damad Ferid Paşa hükümetinin değiştirilmesini ve Anadolu ile anlaşabilecek bir hükümetin kurulmasını istediler. Padişah Tefvik Paşa’yı sadârete getirdi (21 Ekim). Hükümet Millî Mücadele’ye sempati duyan kişilerden oluşturuldu. Ankara ile görüşmelerde bulunmak üzere eski sadrazamlardan Dahiliye Nâzırı Ahmed İzzet ve Bahriye Nâzırı Sâlih paşaların da dahil olduğu bir heyet Bilecik’e gönderildi. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul hükümetini tanımadığını söylediği için görüşmelere sıfatsız ve yetkisiz devam edildi. Heyet Ankara’ya götürülerek bir buçuk ay burada tutuldu. Bu sırada Yunanlılar’a karşı ilk zafer İnönü’de kazanıldı (10 Ocak 1921). Antlaşmada yapılacak değişiklikleri görüşmek üzere İstanbul hükümetini Londra Konferansı’na davet eden mütefikler, murahhas heyetinde Ankara hükümetince belirlenecek yetkili kişilerin de bulunmasını şart koşmuşlardı. Ankara buna tepki gösterdi ve İstanbul hükümetini tanımadığını bildirdi. Meclisin gizli oturumunda (8 Şubat) padişahın hal’edilmesi gündeme geldi. Mustafa Kemal Paşa da padişahın antlaşmayı kabul etmekle hilâfet makamının boşaldığını, fakat bunu itiraf etmek istemediklerini, padişah istifa etmedikçe yerine yenisinin seçilmesinin tehlikelerini anlattı. Tefvik Paşa’ya verdiği cevapta Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin tanınmasını istediye de bu teklif kabul edilmedi.

Padişah Anadolu harekâtının gerisinde hep İttihatçılar’ın olduğuna inandırılmıştı. İstanbul’u kaybetme korkusu padişahın Millî Mücadeleciler’le sıkı ilişkiler kurmasını önlemişti. Ankara’nın, padişahın işgal altında iradesini kullanmadığı gerçeğinden hareketle ülkenin yönetimine el koymasını kendisine karşı bir baş kaldırarak değerlendirmiyordu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa’yı âsi ilân etmişti. İsyancı olarak gördüğü tarafla uzlaşmanın ve temas kurmanın bir hükümdar için hiçbir şekilde söz konusu olama-

VI. Mehmed’in tuğrası

yacağına inanıyordu. İngiliz yüksek komiseri Rumbold’la görüşürken (23 Mart 1921) Mustafa Kemal Paşa’nın “devrimci” olduğunu söylüyordu. Sözü hilâfet konusuna getirerek, “Zorla bir halife ilân edebilirler. Hilâfetin İstanbul’dan doğuya kaldırılması felâketli neticeler getirir. Halifelik puslu havayı seven kurtların elinde alet olur” diyordu. Yıllar sonra yazılan hâtıralarında da Mustafa Kemal’i kendisinin gönderdiğini, fakat onun açıkça isyan ettiğini, Damad Ferid Paşa’nın onu görevinden almak ve aklını başına getirmek istediğini, ancak başaramadığını, bir uzlaşma sağlanması için Tefvik Paşa’yı göreve çağırdığını, onun da muvaffak olamadığını söyleyecekti.

Mudanya Mütarekesi’nden sonra İstanbul’a gelen (19 Ekim) Refet Paşa, yakında toplanacak konferansa İstanbul hükümetinin katılmamasını ve padişahın bir bildiriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini tanıdığını ilân etmesini istedi. Hükümet padişaha haber vermeden öneriyi reddetti. Refet Paşa bizzat padişahla görüşerek Ankara hükümetinin bir gerçek olduğunu, düşmana karşı vatani kurtarıp ülkenin tek meşrû gücü olduğunu ispatladığını, İstanbul’daki hükümetin bir anlamının kalmadığını, hemen dağıtılarak Ankara hükümetinin tanınmasını istedi. Konferansta tahtın temsilcisi olarak İstanbul hükümetinin bulunmasında ısrar eden padişah meşrû hükümdar olduğunu ve hükümeti dağıtmayaacağını ileri sürüp teklifi reddetti.

Padişahın Ankara hükümetini tanıması ve İstanbul hükümetinin Lozan Konferansı’na katılma kararı alması üzerine meclis saltanatı kaldırdı (1 Kasım 1922). İstanbul hükümeti, İstanbul’un resmen

işgal edildiği 16 Mart 1920'den itibaren tarihe intikal etmiş sayıldı. Hilâfet makamının Türkiye Devleti'ne dayandığı, halifeliğin Osmanlı hânedanına ait olduğu ve halifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tayin edileceği ilân edildi. Meclisin bu kararları aldığı saatlerde hiç kimseye haber vermeden câriyelerden on dokuz yaşındaki Çerkez asıllı Nevzad Hanım'la evlenen VI. Mehmed saltanatsız hilâfetin olamayacağını ileri sürerek karara tepki gösterdi. Meclisin kararını tebliğ eden Refet Paşa'ya icra yetkisi olmayan böyle bir hilâfetin varlığı kabul edilse bile kendisinin bunu kabul edemeyeceğini söyledi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, saltanatı kaldırdığı ve hilâfeti de yeni şartlara bağladığı halde hükümet padişahın hal'ine dair bir tebliğde bulunmamıştı. Halifeye ait makam tahsisatını da kesmemişti. Meclis verilen önermeleri kabul ederek padişahın yargılanmasına karar vermiş, fakat yargılama şekli belirlenmemişti. Gazeteler padişahın ihanetine dair haberler yayımlıyordu. Meydanlarda padişah tel'in edilirken tahtından feragat ettiği, hatta kaçtığı dahi söyleniyordu. Tevfik Paşa, padişahın milletin önünde kendisini savunmak arzusunda olduğunu bildirdi. Kabine üyelerinin çoğunun ayrılması üzerine padişahın karşı çıkmasına rağmen kendisi de istifa etti (4 Kasım). Fakat padişaha iade etmesi gereken mühr-i hümayunu vermedi ve padişahla bir daha görüşmedi. VI. Mehmed hâtıratında Tevfik Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'nın adamı olmakla, ikili oynamakla ve istifa ederek en zor gününde kendisini yalnız bırakmakla suçlamıştır.

Bu sırada Ali Kemal'in İstanbul'dan alınıp yargılanmak üzere Ankara'ya götürülürken İzmit'te linç ettirilmesi İstanbul'da bomba tesiri yaptı. Anadolu harekâtına karşı sarayın yanında yer alanlar büyük telaşa kapıldılar. Vize alabilenler kaçıyor, alamayanlar İngiliz askerlerine sığınmıyordu. Kaçacak parayı tedarik etmek için saraya gelenlerden bunalan padişah hareminden dışarı çıkmıyordu. Saltanatın ilgasından sonra ilk defa cuma selâmlığına çıkan (10 Kasım) padişahın hutbede adı zikredilmedi. VI. Mehmed, bu merasimde yalnız bırakılmasından ve basında aleyhine çıkan yazılardan artık hayatının da tehlikede olduğunu kabul ederek memleketten uzaklaşmaya karar verdi. Zaten İngilizler de gereken hazırlığı yapmışlardı.

Padişahın İstanbul'un işgalinden sonraki dönemde İngilizler'le yaptığı resmî temaslarda tek konu şahsî güvenliğinin sağlanmasıydı. İngilizler, daha büyük zafere yaklaşıldığı günlerde (22 Ağustos) padişahın kaçırılması için İngiliz donanmasının hazırlıklı olmasını istiyordu. Zaferden sonra İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği gerekli hazırlıkların yapıldığını merkeze bildirdi. Padişahın götürüleceği yer dahi belirlenmişti. Bir süre Malta'da tutulacak, ardından başka bir yere nakledilecekti. VI. Mehmed, eski kayınbiraderi ve fâhrî yaveri Binbaşı Zeki Bey'i İngiliz işgal kuvvetleri başkumandanı General Harington'a göndererek İngilizler'in beklediği müracaatı yaptı (15 Kasım). Son olaylar üzerine hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünü, Osmanlı saltanatı ve İslâm hilâfeti üzerindeki meşrû ve mukaddes haklarını muhafaza etmek şartıyla hayatının korunmasını en çok müslüman tebaaya sahip olan İngiltere'den beklediğini bildirdi.

Harington sultan-halifenin arzularının yerine getirileceğini, ancak talebin yazılı yapılması gerektiğini söyledi. İngilizler konuyu bir de padişahın doktoru Reşad Paşa'dan öğrenmek istediler. Reşad Paşa, Vahdeddin'in pek telâşlı olduğunu ve İstanbul'dan uzaklaşmak istediğini doğruladı. Harington, hemen Zeki Bey'e haber gönderip hükümdarı aynı gece bir iki saat içinde kaçırabileceklerini bildirdi. Zeki Bey de halifenin en kısa zamanda gitmek istediğini, ancak cuma sabahını tercih ettiğini söyledi. VI. Mehmed ertesi gün İngilizler'in istediği yazıyı Zeki Bey'le gönderdi. Bizzat kaleme aldığı yazıda padişah şöyle diyordu: "İstanbul'daki işgal orduları başkumandanı General Harington cenaplarına. İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümünden İngiltere devlet-i fahîmesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i âhara naklimi talep ederim efendim (16 Kasım 1922)." Yazıyı da "Müslümanların halifesi Mehmed Vahdeddin" diye imzalamış, padişah sıfatını kullanmamıştı.

Padişahın 17 Kasım 1922 Cuma sabahı İstanbul'dan Malaya adlı gemiyle çıkarılması kararlaştırıldı. VI. Mehmed o geceyi Cihannümâ Köşkü'nde geçirdi. Şahsî eşyaları dışında değerli eşya ve mücevherat almamaya özen gösterdi. Adamlarına tomar tomar evrakı şöminede yaktırdı. Bazı evrakla bir gün önce saray hazinesine iade ettiği çok kıymetli mücevher çekmecenin makbuzunu yanına aldı.

Zeki Bey'in hilâfete ait mukaddes emnetlerin birlikte götürülmesi teklifini bunların Türk milletine ecdadının armağanı olduğunu söyleyerek reddetti. Son Osmanlı hükümdarını Yıldız Sarayı'ndan bizzat Harington aldı. Padişah ve maiyetinde bulunan on kişi sabah erkenden bir İngiliz taburu tarafından merasimle uğurlandı. VI. Mehmed gemiye bindiğinde İngiltere'nin Akdeniz filosu kumandanı kral adına kendisini karşılayarak artık İngiliz toprağında ve güvenliğinde olduğunu söyledi. Özellikle gitmek istediği herhangi bir yer olup olmadığını öğrenmek istedi. VI. Mehmed'in hiçbir tercihinin bulunmadığını söylemesi üzerine Malta'nın uygun olup olmadığını sordu ve uygun olduğu cevabını aldı. Ancak padişah yapılacak açıklamada Malta'dan bahsedilmemesini, bildirinin öğleden sonra yayımlanmasını istedi. Daha sonra gemi Malta'ya hareket etti.

İngiliz yüksek komiseri Henderson, Dişişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporunda sultanın tahtından çekilmediğini ve çekilmeye de niyeti olmadığını, İngiliz himayesini isteme sebebinin İngiltere'nin pek çok müslüman tebaaya hükmetmesi olduğunu bildirdi. General Harington, öğleden sonra yayımladığı resmî bildirimde Vahdeddin'in hayatını tehlikede gördüğünden bütün müslümanların halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve başka bir yere naklini talep ettiğini, arzusunun sabahleyin yerine getirildiğini duyurdu. Öte yandan bazı kaynaklarda padişahın kaçışında Refet Paşa'nın da kısmen rolü olduğu bildirilir. Daha sonra padişahın kaçırılışını bütün ayrıntılarıyla basına veren İngilizler şöyle diyordu: "Kemalistler şüphesiz ki halifeye baskı yaptığını ileri sürerlerdir, ama bunun aslı esası yoktur. Bildiklerimiz onu muhafaza bile etmiyorlardı". İngilizler sorumluluğu sanki Mustafa Kemal taraftarlarına yükleme gayreti içindeydi. İngiliz gazeteleri halifenin son selâmlık merasiminde aleyhindeki gösterilere karşı vakur davrandığını, törende korkmadan hazır bulunduğunu, fakat 17 Kasım Cuma günü yapılacak selâmlık merasiminde hayatına kastedilmesinden korktuğu için kaçtığını yazıyordu. Ankara hükümetinin padişahı yargılama kararını da kaçış sebebi olarak gösteriyordu.

VI. Mehmed ise daha sonra yazılan hâtıratında kaçmadığını, hicret ettiğini söyleyecektir. Saltanatsız bir hilâfeti red ve ya kabul etmek mecburiyetinde bırakıl-

dığını, buna karşı koyma veya baş eğme imkânını bulamadığını, etrafını saran kör ve nankörlerden bunaldığını, kamuoyunun yatışmasına ve durumun açıklık kazanmasına kadar geçici olarak tehlikeli bölgeden ayrılmaya karar verdiğini, kutsal topraklara gitmek için bir istasyon demek olan Malta'nın seçimini ehvenîşer saydığını, Peygamber'in yolundan giderek diyanet ve İslâmî saltanat aleyhine hareket etmekte olanlardan ayrılıp hicret ettiği halde ecdadından miras kalan saltanat hakkından ve hilâfetten hiçbir zaman feragat etmediğini belirtecekti.

Malta'da İngiliz genel valisi kral adına Vahdeddin'i karşıladı. Mehmed Vahdeddin, krala teşekkürlerini bildirirken tahtından ve hilâfetten feragat etmediğini tekrarladı. Pini Kışlası'nda padişah ve maiyetindekiler için her türlü konforu haiz sekiz odalı bir daire hazırlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, VI. Mehmed'i hal'ederek Abdülmecid Efendi'yi halife seçti (19 Kasım). Haberi duyan Mehmed Vahdeddin'in ilk tepkisi, "Beni ancak müvekkil-i zîşânım hal'edebilir" oldu. Yeni halifeyle ilgili haberleri gazetelerden okuyunca, "Mecid Efendi nihayet muradına erdi. Zavallıya bir imam postu gönderdiler. O hâlâ bilmezden gelerek ve cüppesini sürükleyerek tahta oturmaya yelteniyor" diyordu. Yeni halife ise verdiği bir demeçte (20 Kasım) ona hain diye hitap ediyordu. Ayrıca sadece vatana ihanet etmekle kalmadığını, hânedanın şerefini de lekelediğini, artık vatandan da hânedan sicilinden de kovulduğunu söylüyordu.

Bu arada İngilizler, kendileri için masraflı olmaya başlayan eski padişahı başlarından atmanın yollarını arıyordu. İngilizler'in desteğiyle Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden ve Arabistan meliki ilân edilen Şerif Hüseyin onu Mekke'ye davet etti. Mehmed Vahdeddin, Hicaz'a gitmeyi Şerif Hüseyin'in daveti üzerine kabul etmediğini, vekili bulunduğu peygamberin daveti ve emsalsiz bir mânevî müjde olduğuna inandığı için razı olduğunu İngiliz kralına bilhassa bildirmelerini rica etti. Krala gönderilmek üzere verdiği bir belgede ise şehzadeliğinden beri Osmanlı-İngiliz ilişkilerine ve İngiliz dostluğuna verdiği önemi anlatıyordu. İstanbul'da kalarak rakiplerinin iftiralarını çürütmeye imkânı olmadığından dünyanın gözünde kendini temize çıkarabilmek için Türk topraklarını terkettiğini söylüyordu. Hilâfet meselesinin bütün İslâm âlemini il-

gilendiren tamamen dinî bir konu olduğunu, Mekke'ye varınca bu konuda bir bildiri yayımlayacağını ifade ediyordu. 20.000 sterlinlik şahsî servetiyle on yarındaki oğlunun birkaç bin sterlininin bankalarda kalmasını, istediğinde hizmetine sunulmasını istiyordu.

İngiliz savaş gemisiyle Malta'dan ayrılan (5 Ocak 1923) Mehmed Vahdeddin, Port Said Limanı'nda Kral Hüseyin'in oğlu tarafından karşılandı. Bundan sonra ikinci sınıf bir gemiyle Süveyş'e, oradan da üçüncü sınıf bir gemiyle Cidde'ye ulaştı (15 Ocak 1923). Kral Hüseyin misafirini 101 pâre top atışıyla karşıladı. Buradan Mekke'ye geçildi. Şubat sonuna kadar Mekke'de kalan padişah Kıbrıs veya Hayfa'ya gitmek istediğini Kral Hüseyin'e bildirdi. Hüseyin, Cidde'deki İngiliz temsilciliğine yazarak bunun arkasında başka sebepler olabileceğini söyledi. Londra'dan Mehmed Vahdeddin'in Tâif'te oturması tâlimatı geldi.

Mehmed Vahdeddin iklimi daha mütevil olan Tâif'e gitti. İslâm dünyası onun Hicaz ziyaretini eleştiriyordu. Şerif Hüseyin kastedilerek İngiltere'nin iki adamının bir araya geldiği söyleniyordu. İngilizler'in onları İslâm dünyasındaki etkisini pekiştirmek için kullandığı ileri sürülüyordu. Hint müslümanlarından Mevlânâ Ebû'l-Kelâm, Vahdeddin'in Kemalist kahramanları idama mahkûm ettirdiğini, Kemalistler İngiliz düşmanlığıyla devlet ve milleti kurtarıırken onun müslümanlar arasına fitne sokmak için İngilizler tarafından kullanıldığını, padişahın fitneyle İslâm'a zarar verdiğini ve Hicaz kralıyla birleşmesi halinde ümmet ve millet düşmanı kesileceğini yazıyordu. Mehmed Vahdeddin bu eleştiriler karşısında bütün İslâm âlemine hitaben bir beyannâme neşretti. Şerif Hüseyin'in engellemesi yüzünden dağıtılamayan beyannâmenin bir özeti *el-Ehrâm*'da yayımlandı (16 Nisan 1923). Bu beyannâmede Mehmed Vahdeddin icraatını savunmakta, hakkındaki suçlamalara cevap vermekte, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını suçlamakta, onu Anadolu'ya kendisinin gönderdiğini, sonradan hükümetini tanımadığı için cezalandırılması maksadıyla üzerine güç gönderilmesini gerekli gören kabineye göz yumduğunu, Ankara-İstanbul ikiliğini önlemeye çalıştığını, hilâfetin saltanattan ayrılmasına karşı çıktığından dolayı vatan haini olarak suçlandığını, hilâfet makamının şeref ve haysiyetini korumak için geçici olarak tah-

tından, vatanından, huzur ve rahatından ayrı düşmeyi bile göze aldığını, hilâfet hakkında Ankara'da verilen hükmü kesinlikle kabul etmediğini belirtmekteydi (Bardakçı, s. 307-312, 447-452).

Hicaz'da daha fazla kalamayacağını anlayınca Tâif'ten Mekke'ye dönerek (15 Mart) Filistin'e geçmek istedi. Fakat İngilizler buna izin vermedi ve yol parası kendisine ait olmak üzere İsviçre'ye götürülebileceklerini bildirdiler. Kıbrıs'a gitmek isteyen Mehmed Vahdeddin Cidde'ye geldi (17 Nisan). İngilizler kesin bir dille bunu da reddettiler. Bunun üzerine deniz yoluyla Süveyş'e, oradan Mısır hükümetinin tahsis ettiği trenle İskenderiye'ye ulaştı. İngilizler, yetmiş iki saatten fazla Mısır'da kalmasına izin vermedikleri için İsviçre'ye gitmek üzere yola çıktı. Bu sırada Lozan Konferansı devam ediyordu. Padişahın İsviçre'de olmasını sakıncalı bulan İngilizler onu İtalya'ya yönlendirdiler.

İtalyan hükümeti, Mehmed Vahdeddin'i Cenova Limanı'nda gayri resmî bir törenle karşıladı (2 Mayıs 1923). Karşılایıcılar arasında bulunan Damad Ferid Paşa eski efendisiyle son defa görüştü. San Remo'daki Villa Nobel'e yerleşen Mehmed Vahdeddin, bir müslüman toprağına gitmek ümidiyle İngiltere'ye ve diğer devletlere yaptığı müracaatlardan bir sonuç alamadı. On altı ay boyunca tek başına yaşadı. Ailesine ancak 3 Mart 1924'te Osmanlıları'nın sürgüne gönderilme kararının alınmasıyla kavuşabildi. Ailenin sayısı arttığı için Villa Mamolya'ya taşındı. Bütün kaçaklar San Remo'da toplandıklarından burada küçük bir İstanbul oluştu. Padişah esasen yetersiz olan parasının bir kısmını bunlara kaptırdı.

Mehmed Vahdeddin, Türkiye dışında kalan hânedan mallarının geri alınabilmesi maksadıyla başlatılacak olan hukukî mücadelede kullanılmak üzere aile fertlerinden vekâlet istedi. Nice'e yerleşmiş olan Abdülmecid Efendi de onun hal'edilmesi dolayısıyla ailenin reisinin kendisi olduğunu söylüyordu; vekâletnâmeyi de "halife" unvanını yazarak imzaladı. Vahdeddin, Ankara'nın hilâfeti kendisinden alıp Abdülmecid'e verdiğini kabul etmesi anlamına geleceği düşüncesiyle vekâletnâmeyi unvansız olarak imzalaması için geri gönderdi. Abdülmecid direndi. Sonuçta ikisi de unvansız olarak aileden iki kişiye vekâlet vermek suretiyle kriz aşılabildi (10 Mayıs 1926).

Hilâfetin ilga edilmesinden sonra Mısır'ın bir hilâfet kongresi toplayacağını

haber alan Mehmed Vahdeddin, Mısır Ulemâ Birliği başkanına bir mektup göndererek hâlâ halife olduğunu, şeriatı savunabileceği bir yer bulabilmek için İstanbul'u terkettiğini bildirdi. Mısır ulemâsı Abdülmecid Efendi'ye vaktiyle vermiş olduğu biatı geri aldı. Mısır Ulemâ Birliği başkanı onun mektubuna verdiği cevapta, müslümanların hilâfetin kaderini belirlemek ve hatayı düzeltmek için Kemalistler'le anlaşmak üzere kongre düzenlemeye karar verdiklerini açıkladı. Kral Fuâd'ı halife yapmak isteyen Mısır ulemâsı ve basını da onun aleyhine yoğun kampanyaya girişti. Ezher şeyhi vekili eski padişahın milliyetçi savaşçıları şeriatı aykırı davranmakla suçladığını, sonra da gidip İngilizler'e sığındığını yazdı. Mustafa Kemal'i 400 milyon müslümanın örnek alacağı kişi olarak ilân etti. Tartışmalar devam ederken Mehmed Vahdeddin Ezher şeyhine bir mektup daha yazarak hayatta olduğunu, hilâfetten feragat etmediğini, halife seçimiyle vakit geçirme yerine var olan halifeye müslüman memleketlerden birinde kalabileceği bir yer bulmalarını istedi. Hilâfet kongresine bir bildiri gönderip yapılan hazırlıkları protesto etti, hiçbir zaman saltanat ve hilâfet haklarından feragat etmediğini ve etmeyeceğini bildirdi. Kongre 13 Mayıs 1926'da toplandı. Mehmed Vahdeddin kongrenin toplanma haberini almadan vefat etti (16 Mayıs 1926).

Mehmed Vahdeddin İstanbul'dan 20.000 İngiliz lirasıyla çıkmıştı. Onun da bir kısmını dolandırıcılara kaptırmış, bir kısmını da eski kayınbiraderi ve yaveri Zeki Bey kumarhanelerde yemişti. Şiddetli para sıkıntısı çektiğinden elinde para edecek nesi varsa satmıştı. En son padişahlık nişanını da satışa çıkarmış, maddesinin sahte olduğunu öğrenince daha tahta çıktığı günlerde kendisine bu oyunu oynayanları hatırlayarak üzülmüştü. Öldüğünü duyan alacaklılar kapıya dayandı. Bütün San Remo esnafına 60.000 liralık borcu vardı. Haciz memurları, Villa Mamolya'da buldukları bütün eşya ile birlikte eski padişahın cenazesini de bir odaya kilitleyerek kapıyı mühürlediler. İtalyanlar borçların tamamı ödeninceye kadar cenazenin defnine izin vermediler. Alacaklılara verilecek para ancak bir ayda temin edilebildi.

Bu arada cenazenin defnedileceği bir müslüman toprağı arandı. Şam'daki Selimiye Camii'ne gömülmesi kararlaştırıldı. Fransa'dan gerekli izin alındı. Borçların tamamı ödenip haciz kalktıktan son-

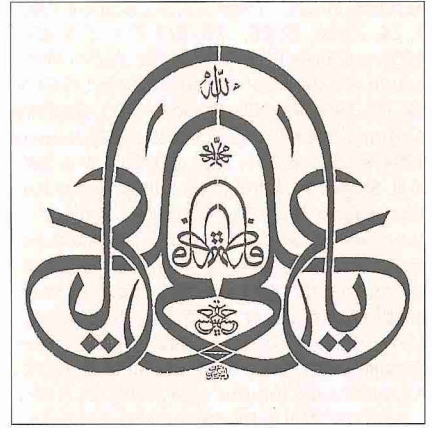
ra cenaze bir at arabasıyla istasyona (15 Haziran), oradan trenle Trieste'ye götürüldü. Burada gemiye yüklenen naaş, Şehzade Ömer Faruk Efendi nezâretinde Beyrut'a, oradan trenle Şam'a ulaştırılıp defnedildi (3 Temmuz 1926).

Mehmed Vahdeddin, yakınlarının ve yanında çalışanların ifadesine göre iyimser ve sabırlı bir kişiliğe sahipti; sarayında nazik ve müşfik bir aile babasıydı; dışarıda ve bilhassa resmî törenlerde ise soğuk, çatık kaşlı ve ciddi durur, kimseye iltifat etmezdi; dinî geleneklere çok önem verirdi; saray dedikodularını bilmez ve yanında konuşulmasından hoşlanmazdı. Resmî olmayan sohbetlerinde bile daima ciddiyetiyle dikkat çekerek. Yine söz konusu kaynaklar onun, zeki ve çabuk kavrayışlı olduğunu, ancak gayet evhamlı, kararsız ve o nisbette inatçı mizacı bulunduğunu maiyetinin ve bilhassa itimat ettiği kişilerin tesiri altında kaldığını belirtirler.

VI. Mehmed ileri seviyede edebiyat, mûsiki ve hat sanatlarıyla uğraşmıştır. Besteleri tahtta bulunduğu yıllarda sarayda icra edilmiştir. Tâif'te iken arkadaşı bestelediği şarkıların güfteleri daha çok vatan hasretini ve geride bıraktıklarından haber alamamanın acılarını terennüm etmektedir. Ona ait altmış üç eser tesbit edilmekle birlikte ancak kırk bir eserinin notaları mevcuttur. Şairliğine örnek teşkil edebilecek şiirleri sadece şarkılarının yine kendisine ait olan güfteleridir. Aynı zamanda iyi bir hattattı.

Hâtıralarını başyaveri Avni Paşa'ya San Remo'da dikte ettirmiş, fakat tamamlamamıştır. Metin ayrıntılı bir hâtırat olmaktan çok olaylarla ilgili yorumlarıdır.

VI. Mehmed'in Şam Selimiye Camii avlusundaki mezar taşı

VI. Mehmed'in hattıyla Allah, Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin müsenâa istifi

Ayrıca Şerif Paşa'nın San Remo'da padişahla yaptığı görüşmeler sırasında Fransızca tuttuğu notlar bulunmaktadır. Burada da tahta çıkışından İstanbul'u terkedişine kadarki gelişmeleri sade bir üslûpla özetlemektedir (Bardakçı, s. 417-446).

BİBLİYOGRAFYA :

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara 1985, I, 132-139, 410-416; Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), Ankara 1982, s. 173-179; Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Ankara 2003, s. 6-42; Lütfi Simâvi, Osmanlı Sarayının Son Günleri (s.nşr. Şemsettin Kutlu), İstanbul, ts. (Hürriyet Yayınları), s. 373-538; Ali Fuat Türkçeldi, Görüp İştiklerim (Ankara 1949), Ankara 1984, s. 138-264; İbnülemin, Son Sadrazamlar, IV, 2095-2104; Mufasssal Osmanlı Tarihi, İstanbul 1963, VI, 3574-3650; Refik Halid Karay, Minelbab ilelmihrab, İstanbul 1964, s. 113, 117-118, 140; Safiye Ünüvar, Saray Hâtıralarım, İstanbul 1964, s. 119, 124, 138-139; Tanık Mümtaz Göztepe, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde, İstanbul 1968; a.mlf., Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütâreke Gayyasında, İstanbul 1969; G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri (trc. Cemal Köprülü), Ankara 1971, s. 4, 12; a.mlf., "Mondros'a Giden Yol", TTK Belleten, XXVIII/109 (1964), s. 151 vd.; Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk: 1919-1938, Ankara 1973-84, I, 66, 68, 300, 380, 463-464; II, 21, 33, 120, 141; III, 81, 262, 304, 591, 610, 615, 636; IV, 397-398; a.mlf., "Vahdettin'in Kaçışı ve Sonu", Cumhuriyet, İstanbul 26-30 Kasım 1973; İsmail Hakkı Okday, Yanya'dan Ankara'ya, İstanbul 1975, s. 350, 353, 373-374, 449; Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara 1988, I-II, tür.yer.; Doğu Ergil, "Osmanlı Ocağı'nın Sönüşü", Milliyet, İstanbul 30 Kasım - 13 Aralık 1989; Münvever Ayaşlı, İştiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim, İstanbul 1990, s. 8-9; Ahmet İzzet Paşa, Feryadım (haz. Sü-

heyli İzzet Furgaç – Yüksel Kanar), İstanbul 1993, II, 14, 19-20, 27-28, 190, 213-214, 278, 454-455; Rıza Tevfik [Bölükbaşı], *Biraz da Ben Konuşayım* (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1993, s. 57, 63, 108-109, 189; Orhan Koloğlu, *Gazi'nin Çağında İslâm Dünyası (1919-1922)*, İstanbul 1994, s. 65, 118, 231, 286, 300, 305, 319; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 1991-95, I-II, tür.yer.; a.mlf., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, tür.yer.; a.mlf., "Son Osmanlı Padişahı Vahideddin ve İngilizler", *TTK Belleten*, XXXIX/154 (1975), s. 257-264; a.mlf., "İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu", a.e., LVIII/221 (1994), s. 159-184; Murat Bardakçı, *Şahbaba: Osmanlıların Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hataları ve Özel Mektupları*, İstanbul 1998; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1983-92, I-II, tür.yer.; Enver Ziya Karal, "Mehmed VI", *İA*, VII, 562-566; A. J. Mango, "Meḥmed VI Waḥid al-Dīn", *EP* (İng.), VI, 984-985.

CEVDET KÜÇÜK

MEHMET AĞA, Kayserili (ö. 1155/1742)

Osmanlı Hassa mimarı.

Kayseri'de doğdu. Arşiv belgelerinde bazan Elhac İbrâhim, bazan İbrâhim-i Atık olarak anılan babasının 1115 (1703) yılından önce Mustafa Paşa'nın kethüdâlığını yaptığı ve kendisine Trakya'da Vize sancağında arazi temlik edildiği kaydedilmektedir. Sultan III. Ahmed döneminde 1115'te (1703) Hassa başmimarı Ebûbekir Ağa'nın yerine tayin edilen Mehmed Ağa bu makamda 1117 Şevvaline (Ocak 1706) kadar kaldı, yerine Hacı İbrâhim Ağa mimar oldu. Eyüp Sultan Camii'nin zelzeleden zarar gören minarelerini tamirde gösterdiği başarıdan dolayı 23 Zilkade 1120 (3 Şubat 1709) tarihinde tekrar mimarbaşılığa getirildi.

Mehmed Ağa'nın İstanbul Boğazı kıyısında Bebek bahçesinde Şeyh Mehmed Efendi ile Himmetzâde Şeyh Abdüssamed Efendi'ye ait arazilerin ölçümünü, 1138'de (1725-26) İzmit yakınında Sarıcalar Kemeri köyü civarındaki pınarların sularının keşfini yaptığına dair belgeler vardır. 1140 ortalarında (1728 başları) Kal'a-i Cedid (Rumelihisarı) içindeki caminin tamiri için gönderilen mimarın raporu yeterli görülmediğinden bu iş de Mehmed Ağa'ya havale edildi. 1142'de (1729-30) yeniden Hassa başmimarlığına getirilen Mehmed Ağa'ya 1147'de (1734-35) surre emniyeti görevi verildi; yolu üzerindeki Şam dolaylarında harap durum-

da bulunan Hanıratş Kalesi'nin tamiri için keşif yaptı.

İstanbul'a dönünce Hassa başmimarı sıfatıyla Edirne yolu üstündeki padişah sarayları ile Edirne'deki Sarây-ı Âmire'nin tamiri için görevlendirildi. Ardından Dâvud Paşa Kışlası'ndaki kasrın tamirini de üstlenen Mehmed Ağa, 1153 (1740) yılında çıkan bir yangında harap olan Beyazıt Camii yakınındaki dükkânların yeniden kâgir olarak inşasına dair fermana uymayarak ahşaptan yapılmasına izin verince rüşvet aldığı iddiası ortaya atılmıştı. Bundan dolayı idam edilmek üzere iken araya girenlerin yardımıyla sadece azille cezalandırıldı; yerine de Hacı Mustafa Ağa getirildi. Kırım'da Han Sarayı'nın tamiriyle görevlendirilip İstanbul'dan uzaklaştırılmışken Edirne'ye ulaştığında geri çağrıldı ve İstanbul'da oturması uygun görüldü. Gözden düşüğü dönemde bazı küçük işler yaptığına dair belgeler bulunabilen Mehmed Ağa vefatında Edirne-kapı dışındaki kabristana defnedildi.

Mehmed Ağa'nın III. Ahmed zamanında Boğaziçi kıyılarında çok sayıda sahil-saray ve kasrın yapımında hizmeti olduğu sanılmaktadır. Onun en önemli eseri, Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın isteği üzerine Kâğıthane deresi kıyısında 22 Şâban 1134'te (7 Haziran 1722) yapımını başlattığı ve çok kısa sürede bitirdiği Sâdâbâd Sarayı ile derenin karşı tarafındaki çayırda inşa edilen İmrâhor (Mirâhur) Kasrı'dır. Türk tarihinde Lâle Devri olarak adlandırılan bu dönemin çok önemli bir eseri olan Bâb-ı Hümâyûn önündeki çeşme ve sebillerden oluşan anıtın (Ahmed III Çeşmesi) Mimar Mehmed Ağa'nın yapısı olduğu hususunda kesin bilgi yoktur. Sadece Muzaffer Erdoğan tunç şebeke ve alemlerin altın yıldızlanmasına dair bir kışda rastlamıştır. Yine aynı yıllara ait Üsküdar'da iskele başındaki büyük meydan çeşmesinin (Ahmed III Çeşmesi) yapımında da Mehmed Ağa'nın hizmeti olmalıdır. 1141 (1728-29) yılına ait bir belgede bu çeşmenin yapım harcamalarının yeniden düzenlenişinde Mehmed Ağa'nın adı geçmektedir. I. Mahmud tarafından 1144'te (1731-32) inşa ettirilen Galata-Tophane su yolu şebekesinin keşifleri de Kayserili Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır.

Muzaffer Erdoğan, şu eserlerin onun Hassa başmimarlığı dönemine ait olduğunu bildirerek yapımlarında bir payı olabileceğini ileri sürmüştür: Simkeşhâne, Çorlulu Ali Paşa manzumesi, Kaptan İbrâhim Paşa Camii, Yeni Vâlide Camii,

Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, Çınarlı Çeşme Mescidi, III. Ahmed Kütüphanesi (Topkapı Sarayı), İbrâhim Paşa manzumesi, Ahmediye manzumesi, Kuleli Bahçe Mescidi, Darphâne, Kaptan Paşa Camii, Fatma Sultan Camii.

BİBLİYOGRAFYA :

Sicill-i Osmânî, IV, 233; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Genève 1956, s. 80-81; Muzaffer Erdoğan, *Lâle Devri Baş Mimarları Kayserili Mehmed Ağa*, İstanbul 1962; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı'da Baş Mimarlar", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2002, IV, 309-310; a.mlf., "Mehmed Ağa (Kayserili, el-Hâc)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II, 102-103; İzzet Kumbaracılar, "Türk Mimarları", *Arkitekt*, sy. 2, İstanbul 1937, s. 60; Kemal Altan, "Klasikten Sonra", a.e., VIII/3 (1938), s. 87.

SEMAVİ EYİCE

MEHMET AĞA, Sedefkâr

XVII. yüzyılın
ilk çeyreğinde görev yapan
Hassa başmimarı.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında 970 (1562-63) yılında Rumeli'den devşirme olarak getirilmiştir. Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi yoktur. Kalkandelenli olduğunu ileri sürenlerin yanında Arnavutluk / İlbasanlı olduğu daha kuvvetli bir ihtimal olarak kabul görmektedir. Mimarbaşı olmadan önce 1006'da (1597-98) su nâzırı olarak sekiz yıl görev yapan Mehmed Ağa, 8 Cemâziyelâhîr 1015 (11 Ekim 1606) tarihinde mimarbaşılık görevine tayin edildi. Bu görevini hangi yıla kadar devam ettirdiği de kesin olarak bilinmemektedir.

Hüseyin Ayyansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin* adlı eserinde Mehmed Ağa'nın Sultan Ahmed Camii'nin inşasını tamamladıktan sonra padişahın emriyle vezirlik pâyesi aldığını ve 1027 (1618) yılında vefat ederek Üsküdar'da defnedildiğini belirtmektedir. Başka kaynaklar tarafından desteklenmeyen bu bilgiyi bazı araştırmacılar ihtiyatla karşılamaktadır. Evliya Çelebi ve Ekrem Hakkı Ayverdi, Arnavutluk'ta (İlbasan) Mimar Mehmed Ağa'nın bazı yapılarından bahsetmekte, Evliya Çelebi 1046 (1636-37) tarihli çeşmelerden söz ederken Ekrem Hakkı Ayverdi cami, hamam ve çeşmelerinin olduğunu söylemektedir. Bu durumda Mehmed Ağa'nın görevden ayrıldıktan sonra doğum yeri olan bu şehirde kendi adına eserler meydana getirdiği düşünülmektedir.